

**AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN (ABD)
TÜRKİYE'DEKİ YERALTI KAYNAKLARI İLE
İLGİLENMESİ VE TÜRK MADENCİLİĞİNİN
GELİŞTİRİLMESİNE İLİŞKİN HAZIRLANAN RAPORLAR**

*Turgut İLERİ**

ÖZET

Bu çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Türkiye'deki yeraltı kaynaklarıyla ilgilenmesi ve Cumhuriyet döneminde, Türk Madenciliğinin geliştirilmesine ilişkin Amerikalı uzmanlar tarafından hazırlanan raporlar ve bunların içerikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Çeşitli yönlerden önemli bir konuma sahip olan Türkiye toprakları, günümüze değin birçok devletin ilgisini çekmiştir. ABD de ilgi duyan devletlerden biridir. Onun bu coğrafyaya ilgisi 19. yüzyılın ilk yıllarına rastlamaktadır. Ticaret maksatlı kurulan ilk ilişkiler, zamanla dostluk ilişkileri çerçevesinde gelişme göstermiştir. 20. yüzyılın başlarında ABD, ticarî ilişkilerin dışında Osmanlı Devleti'nin yeraltı kaynakları ile de ilgilenmeye başlamıştır. Onun bu ilgisi Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Türk ekonomisine yön vermek ve katkı sağlamak amacıyla ABD'li uzmanlar tarafından değişik zamanlarda raporlar hazırlanmıştır. Bu raporlarda, ekonomik hayatın bütününe ilişkin öneriler yanında, ekonominin önemli bir ayağını oluşturan madencilik alanıyla ilgili olan öneriler de yer almıştır. Bunların içinde en önemlileri: Türk madenciliğinin geliştirilmesi için devletin bu alandan uzak tutulması, yabancı sermaye ve özel teşebbüse önemli ölçüde yer verilmesi ve yeni bir maden kanununun yapılmasıdır. Genel olarak Türk hükümetleri, önerilenler doğrultusunda hareket ederek ekonomi politikalarını oluşturmuşlardır.

* Dr., Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, ileriturgut@mynet.com.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Anahtar Kelimeler: Amerikan Raporları, Ekonomi, Amerikan Önerileri, Yeraltı Kaynakları, Yabancı Sermaye.

**THE INTEREST OF UNITED STATES OF AMERICA
(USA) IN UNDERGROUND SOURCES OF TURKEY AND
REPORTS PREPARED UPON THE DEVELOPMENT OF
TURKISH MINING**

ABSTRACT

In this study, an information was given about the reports and their contents written by American experts on the development of Turkish mining sector during the Republic Period and the interest of United States of America (USA) in Turkish underground sources.

Turkish land that has importance in different aspects has appealed the interest of many countries up to today. The USA is one of these countries. The interest of the USA on Turkish land started in the first half of 19th century. The first affairs based on trade turned into a good friendship in the following years. At the beginning of 20th century the USA started to deal with the underground sources of Ottoman Empire besides the trade affairs. The interest continued during the Republic Period. The USA experts typed reports about Turkish economy to support and make contributions. In these reports there were suggestions not only about the whole aspects of the economy but also about the mining. The most important suggestions among them are: a new mining law should be prepared, private and the foreign finance sectors should be supported to take part in mining and the government should be away from it. The previous Turkish Governments established mining policies regarding to these reports.

Key Words: American Reports, Economy, American Suggestions, Underground Sources, Foreign Capital.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Giriş

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ilişkiler ticaret maksatlı olarak 19. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Doğu Akdeniz’de ticaretin çok hızlı bir şekilde gelişmesi üzerine ABD, 1802 yılında İzmir’de bir konsolosluk kurmak istemiş, ancak iki ülke arasında bir ticaret anlaşması olmadığı için konsolosluk kurulmasına izin verilmemiştir. Bununla birlikte, 1810 yılında Amerika ile İzmir arasında düzenli ticaret maksatlı seferlere başlanmıştır. Ardından ABD, 1811 de David Offley adında bir tüccarı konsolos olarak atamış, Osmanlı Devleti bu durumu 1823 yılında resmen kabul etmiştir. Bu tarihten itibaren geniş ticaret imkânlarına sahip Osmanlı ülkesine, ABD’nin ilgisi gittikçe çoğalmıştır. Bu yakınlaşmanın sonrasında 7 Mayıs 1830 da Osmanlı Devleti ile ABD arasında İstanbul’da *Ticaret ve Dostluk Anlaşması* imzalanarak ilk resmi ilişkiler kurulmuştur. Bir yıl sonra 1831 de ABD İstanbul’da, Osmanlı Devleti de 1867’de Washington’da daimi elçilik birimlerini kurarak ilişkilerin gelişmesini sağlamışlardır (Uçarol 1995: 162-166).

Osmanlı-Amerikan ilişkileri genel olarak ticaret ağırlıklı ve dostluk çerçevesinde 20. yüzyıl başlarına kadar gelmiştir. 1909 yılında bu iki dost devlet karşılıklı olarak temsilciliklerini orta elçilikten, büyükelçilik seviyesine yükseltmişlerdir. Yüzyılın başından itibaren ticarî ilişkilerin yanında ABD Osmanlı Devleti’nin yeraltı kaynakları ile de ilgilenmeye başlamıştır (Uçarol 1995: 167). Bu ilgi, yeraltı kaynaklarından bizzat istifade etme ve yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesinde izlenecek politikalara ilişkin olarak Türk hükümetine önerilerde bulunma şeklinde kendisini göstermiştir.

1- ABD’nin Türkiye’deki Yeraltı Kaynakları ile İlgilenmesi

ABD’nin, Türkiye’deki yeraltı zenginlikleri ile ilgilenmesini 1900 yılına kadar götürmek mümkündür. Bu tarihte, Amerikalı Amiral Colby Mitchell Chester Türkiye’ye gelmiştir. Burada bulunduğu süre içinde Amerikan çıkarlarına hizmet edecek bir proje hazırlamıştır. Hazırlanan bu projeye, hazırlayanın adından dolayı *Chester Projesi* denilmiştir. Proje, Türkiye’nin Doğu Anadolu ve Güney Anadolu bölgesinde yapılacak demiryollarının finansmanı için gerekli kaynağın nasıl bulunacağı üzerine kurulmuştur. Amiral Chester’in Projesine göre: Türkiye’nin doğusu ve Musul-Kerkük bölgesini Karadeniz ve Akdeniz’de birer limana bağlayacak 4.400 kilometrelik demiryolu ve iki liman yapımı karşılığında, hatların, limanların ve demiryolu güzergâhlarının her iki yanında 20 kilometreyi kapsayan alan içinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

kalan petrol dâhil her türlü yeraltı kaynağının işletmesi 99 yılına Amerikan sermaye grubuna bırakılacaktı. Projeyi yürütecek grup, Türkiye'de birçok vergiden muaf olmanın yanında kendisine sağlanan özel kolaylıklardan da faydalanacaktı. Garip bir tesadüftür ki, Chester Projesi'nin demiryolu hatlarını geçirmeyi öngördüğü Sivas'tan Güneydoğu'ya uzanan ana hat üzerindeki Sivas, Hekimhan, Harput, Ergani ve Diyarbakır çevreleri Türkiye'nin ve dünya'nın en önemli demir, krom, bakır ve petrol yataklarıdır. Maden yataklarının tamamı Chester Projesinin 40 kilometrelik imtiyaz şeridi içinde kalmaktadır. Projeye bağlı olarak hazırlanan anlaşma metni 1923 yılında TBMM'de onaylanmıştır. Amerikan sermayesinin bu vesile ile Türkiye'ye geleceği, demiryolu ve limanların yapılacağı ümidi ülkede kısa süren bir coşku havası yaratmıştır. Ancak yapılan anlaşma, Musul ve Kerkük bölgelerinin Türkiye sınırları dışında kalacağı anlaşılınca uygulamaya konulmamış, dolayısı ile Chester Projesi de hayata geçirilememiştir (Tezel 1982: 175; Can 2000: 30-50). Böylece sözünü ettiğimiz bölgenin başta petrol olmak üzere önemli yeraltı kaynakları Amerikan sermayesi eline geçmesi önlenmiştir. Esas olarak Amerika'nın Türkiye ekonomisi üzerinde etkisi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda görülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Türkiye'nin yakın ilişkiler içerisinde bulunduğu batılı devletlerin kendi ekonomik çıkarlarına uygun bir ekonomik yapının Türkiye'de yerleşmesini temin etmek için çeşitli yollardan Türkiye'yi etkilemeye çalıştıkları görülmüştür. Bu etkileme çalışmalarının büyük bir bölümü 1947'den sonra dış yardımların alınmasına bağlı olarak ABD'den gelmiştir. Bu dönemde T.C. Ekonomi Bakanlığı, ekonomik hayata yeni bir düzen vermek ve bu alanda büyük değişiklikler yapmak amacıyla bir kurul oluşturmuştur. Kurulun yapmış olduğu çalışmalar sonucunda Ekonomik Kalkınma Planı¹ adıyla bir plan hazırlanmıştır. 1947 Ekonomik Kalkınma Planı, haberleşme ve ulaştırma başta olmak üzere enerji, demir-çelik ve maden sektörlerini içermiştir. Böyle bir planın hayata geçirilmesi için uzun vadeli dış krediye ihtiyaç duyulmuştur. Bu aşamada ABD tarafından sağlanan 500 milyon dolarlık kredi, yürütülmek istenen planın kaynağını oluşturmuştur. Diğer taraftan bu dönemde yine ABD kaynaklı Marshall Planı'nın etkisi ile iç kaynaklara dayalı kalkınma stratejisi yerine, dış

¹ Plan, 1948–1950 döneminde tarımsal kalkınmaya önem verileceğini, ulaştırma imkânlarının geliştirilmesinin ön şart olduğunu, İstanbul, Samsun, Trabzon ve Ereğli limanlarının yapılmasını öngörüyordu. Ayrıca özel sektörün faaliyet göstermek isteyeceği alanlarda serbestliği tavsiye etmekte, kişilerin yapacağı ekonomik faaliyetlerin özel sektöre bırakılmasını ilke olarak uygun görmekte idi. Bk. KARLUK, s. 209

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

kaynaklara dayalı kalkınma stratejisi benimsenmiştir². Dolayısı ile 1950 yılına gelinirken askerî ve politik alanda kapitüler nitelikli ayrıcalıkların yabancılara verilmesinin ilk adımları atılmıştır (Kartalkanat 1991: 55).

1950'den sonraki dönemde Türkiye ekonomisinin üzerinde dış etkilerin oldukça arttığı görülmektedir. İktidara gelen Demokrat Parti'nin programında, iktisadî hayatta özel teşebbüs ve sermaye faaliyetleri esas alınmış, devlet işletmelerinin uygun şartlarla özel girişimlere devredilmesine yer verilmiştir. Bu politikaya bağlı olarak bu dönemde, iktisadî sahada devletin etkisinin mümkün olduğu kadar azaltılmasına ve özel teşebbüsün olabildiğince geniş tutulmasına çalışılmıştır (Çavdar 1992: 221).

Bu dönemin, ekonomi alanındaki bir başka özelliği de dış kaynaklara dayalı kalkınma stratejilerinin izlenmesidir. Bununla ilgili olarak 29.5.1950 tarihli I. Menderes Hükümeti'nin programında; “*yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek*” şeklinde yer alan ifade, bu durumu açık olarak göstermektedir (Dağlı ve Aktürk 1988: 157).

Bir taraftan, devletçi politikalardan uzaklaşarak özel sektör yatırımlarına ağırlık verme ve yabancı sermaye ile tekniğinden faydalanarak kalkınma düşüncesi, diğer taraftan yukarıda bahsettiğimiz dış yardımları alarak ekonomiyi kalkındırma politikası dış etkilerin oldukça artmasına yol açmıştır. Bu etkiler; önce ABD Başkanı Truman'ın dört nokta programı, ardından Marshall yardımı kapsamına Türkiye'nin alınması, Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi şeklinde kendini göstermiştir (Çavdar 1992, 221). Bütün bu gelişmelerin sonucunda oluşan yakınlaşma, yabancı dış kuruluşların Türkiye ekonomisi ile ilgilenmelerine yol açmıştır. Hazırlayıp verdikleri çeşitli raporlarla ekonomiyi istedikleri şekilde yönlendirme çabası içine girmişlerdir. Hazırlanan bu raporların madenleri ilgilendiren kısımları da vardır ve son derece önemlidir. Biz burada, önemlerinden dolayı tespit edebildiğimiz 3 rapor hakkında bilgi vereceğiz.

² Marshall Planı hakkında ayrıntılı Bilgi için Bk. GÖNLÜBOL, ve ark., s. 439-459; ARMAOĞLU, s. 443

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

2- Türk Madenciliğinin Geliştirilmesine İlişkin Hazırlanan Amerikan Raporları

a- Paige Raporu

Sidney Paige, Türkiye'de Maâdin İdaresi'nde müşavir olarak 2 sene görev yapmış Amerikalı bir jeoloji uzmanıdır. Türkiye'de görevli bulunduğu süre içinde jeolojik çalışmalarda bulunmuş; planlar yapmış ve bu alanda izlenecek yol hakkında bilgiler içeren bir rapor hazırlayarak İktisat Vekâletine sunmuştur. Paige, Türkiye'deki görevini tamamlayarak Amerika'ya dönmüş, orada zaman zaman Türk Büyük Elçiliğine ziyaretlerde bulunmuştur. 1935 yılı Haziran ayında Türk Elçiliğine yaptığı ziyaretinde, Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Mehmet Münir Bey Türkiye'nin jeolojisi ve madenleri hakkında bilgi sahibi olan bu uzmandan Türkiye'deki madenlerin işletilmesi hususunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda görüşlerini rica etmiştir. Bu istek üzerine Paige, Türkiye'deki madencilğe ilişkin görüşlerini içeren bir rapor hazırlayarak Büyük Elçi Mehmet Münir Bey'e sunmuştur. Raporun çok faydalı bilgiler içerdiğine inanan Büyük Elçi, 22 Haziran 1935 tarihli bu raporu, dönemin başbakanı İsmet İnönü'ye göndermiştir. Paige, raporunda özetle şu hususlara yer vermiştir³:

1- Türkiye'nin ihtiyacına uygun, yeni ve asrî bir maden kanunu tanzim etmek için bir komisyon teşkil edilmelidir. Komisyon üyeleri içinde bir hukuk uzmanı, bir mühendis ve bir jeolog olmalıdır. Kanun, milletin maden kaynaklarını en verimli şekilde işletilmesini sağlarken, yabancı sermayeyi de celbedecek mahiyette olmalıdır.

2- Türkiye'nin maden kaynaklarını sistematik bir şekilde tetkik edecek bir jeoloji birimi tesis etmek gerekir. Bu birim politik etkilerden uzak, müstakil, tarafsız ve fennî bir kurum olarak yalnızca bakanlığa karşı sorumlu tutulmalıdır. Bu kurumun faaliyet alanı, madenler, petrol, kömür, yeraltı suları gibi jeoloji biliminin ilgili olduğu unsurları kapsamalıdır.

3- Bu birimde, Türk jeologlar yetişinceye kadar yabancı jeologlardan yararlanılmalıdır. Birim jeoloji sahasında tanınmış bir jeolog tarafından idare edilmelidir. Çalışmalarda gerekecek her türlü malzeme temin edilmeli ve laboratuvarlar kurulmalıdır.

4- Madenlerin ve petrollerin hükümet tarafından aranmasına teşebbüs edilmesi doğru değildir. Yapılacak yeni kanunda bu faaliyetler hususi sermayeye verilmelidir. Hükümet, madenlerden

³ B.C.A, F:030.10. Y:268.803.16

sadece vergisini almalı, bu husustaki politikasında jeoloji biriminin rehberliğine bağlı olmalıdır.

Görüldüğü gibi Amerikalı uzman, madencilğin özel sektör tarafından yapılmasını; devletin sadece alacağı vergi ile ilgili olmasını; mutlaka jeoloji ile ilgili bir kurumun tesis edilmesini; bunun müstakil bir yapıda olmasını ve nihayet devletin müdahalesinin olmayacağı yeni bir maden kanununun yapılmasını önermektedir. Kanaatimizce bunlar, o günün şartlarında iyi niyetle ifade edilmiş önerilerdir. Yani bu konuda başlangıç olarak, nasıl bir adım atılması ve neler yapılması gerektiğini belirtmiştir diyebiliriz.

b- Barker Raporu

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle ABD ile politik ve ekonomik alanda ilişkilerin gelişmesi iki devlet arasında yakınlaşmayı sağlamıştır. Bu yakınlaşmanın ardından Türkiye ile ABD arasında, Türkiye'ye ekonomik yardım sağlayacak anlaşmalar imzalanmıştır. Ardından, bahsedildiği üzere Marshall Planı çerçevesinde yardımlar gelmeye başlamıştır⁴. Kurulan bu ekonomik ilişkilere dayalı olarak 1949 yılı Haziran ayında Türk Hükümeti, ABD'den bir heyetin Türkiye'ye gelerek ekonomi ile ilgili bir etüt yapmasını istemiştir. Bu talep üzerine Dünya Bankası, M. Barker başkanlığındaki bir Amerikan heyetini Türkiye'ye göndermiştir. Heyet 1950 yılı Mayıs ayında yapılan seçimlerden sonra Türkiye'ye gelerek saha etütlerine başlamıştır (Güven 1998: 107).

Yapılan saha çalışmaları sonrasında 15 Mayıs 1951 tarihinde heyetin başkanının adından dolayı *Barker Raporu* adı verilen bir rapor hazırlanmıştır (Kartalkanat 1991: 57–58). Rapor toplam 276 sayfa ve 13 bölümden oluşmaktadır. Raporun amacının: “*Türk ekonomisi üzerinde geniş bir inceleme yapmak ve Dünya Bankasının Türk Hükümetine uzun vadeli politikalar konusunda önerilerde bulunmak*” olduğu belirtilmiştir (Güven 1998: 107).

Rapor genel olarak Türk ekonomisini kalkındırma konusunda çarpıcı önerileri içermektedir. Raporda üzerinde önemle durulan husus, *Tarımsal Kalkınmaya* öncelik verilmesidir. Bununla ilgili olarak “*Tarımsal kalkınma, düşük bir sermaye yatırımıyla en*

⁴ 1949–1960 yılları arasında Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımı için Bk. TUNCER, *Milletler arası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1963, s. 86; bu tarihler arasında verilen yardımların şekli: Hibe, kredi, şarta bağlı ve teknik yardım şeklinde gruplandırılmıştır. Yardımın % 4 'lük kısmı madencilik alanına ayrılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

fazla iş gücü istihdamı sağlayacaktır. Tüm nüfus için daha iyi beslenmeyi sağlayacak aynı zamanda ihracatı ve yabancı para kazanımlarını artıracaktır” denilerek tarımsal kalkınmanın yararlarına işaret edilmiştir (Güven 1998: 118). Bu politikada, endüstri yatırımları için hafif tarımsal sanayiye yer verilmesi ve modern sanayiye yönelik projelerin ortadan kaldırılması önerilmiştir (Tayanç 1973: 134).

Raporun ikinci bölümünde madenlerden söz edilmiştir. Madenlerle ilgili olarak; devletin sanayi yatırımlarında etkinliğinin ve rolünün azaltılması, sadece alt yapı ile ilgili kalması, madenlerin özel mülkiyete transfer edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun yanında devletin, özel girişimcilere uzun vadeli yatırım sermayesi sağlaması da istenilmektedir. Bunlardan başka raporda; her çeşit lüks maddeleri üreten sanayi zümrelerinin maden mamulleri üretiminde yer almaması, Zonguldak kömür havzasını geliştirilmesi için hiçbir taahhüde girilmemesi, özel maden arama ve işletme faaliyetlerine öncelik verecek bir madencilik politikasının kabul edilmesi, özel sermaye gruplarının petrol arama ve işletmelerinden uzak tutma politikasının yeniden gözden geçirilmesi ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından yapılan incelemelerin halkın istifadesine açık tutulması gibi önerilerde bulunulmuştur.

Aynı raporda münferit fabrikalar ve maden işletmelerinin, kendi başlarına yatırım yapmaları doğru bulunmamakta, bu konuda verilecek kararın başbakan ve yardımcısı tarafından verilmesinin daha doğru olacağı ifade edilmekte, dolayısı ile Sümerbank ve Etibank gibi kuruluşların gelişme göstermeleri sakıncalı görülmektedir (Kartalkanat 1991: 55; Turan 1983: 1335). Barker Raporu'nun madencilğe ilişkin ve hemen uygulamaya konulan önerilerinden birisi de 1952 yılında MTA tarafından yayınlanan *Türkiye'de Maden İşletecek Yabancı Müteşebbisler İçin Tanıtma Bülteni*'dir. Bültenin hazırlanış gerekçesinde: “*Türkiye'de maden işlerinde çalışmak isteyen sermayedarların ne gibi şartlar ve hükümlere tabii olacağını ana hatları itibarıyla göstermek ve serbest teşebbüse açık madenlerimiz hakkında toplu bir fikir vermek maksadıyla hazırlanan bu broşürün, memleketimizde çalışmak isteyen hariçteki dostlarımıza faydalı olmasını temenni ederiz”* denilerek madenlerle ilgilenecek yabancı müteşebbisler bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Bültende ayrıca Türkiye'de maden işlerinde çalışmak isteyen yabancı sermayedarların ne gibi şart ve hükümlere bağlı olacakları ana hatları ile gösterilmiştir (Turan 1983: 1335-1336)

Barker Raporu'nun ardından *Maden Yardım Komisyonu* adıyla bir komisyon kurulmuştur. ABD'nin oluşturduğu bu komisyon, Barker Raporu'ndaki madencilğe ilişkin önerileri yasal işlerliğe

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

kavuşturuncaya kadar olan geçiş süresinde ön çalışmalar yaparak, işlerliği göstermek üzere faaliyette bulunmuştur (Turan 1983: 1335).

Özetle rapor, Türkiye'nin bir ziraat memleketi olduğunu, ziraatla kalkınmanın mümkün olacağını, bunun için önceliği tarıma ve ham madde üretimine verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Devletçiliğin tasfiye edilmesini, özel girişime her alanı açmasını ve yabancı sermaye girişimini engelleyen her türlü mevzuatın değiştirilmesini önermektedir. Maden sanayi başta olmak üzere ağır sanayiye yer verilmeyerek, hafif sanayinin kurulması istenmektedir. Rapor bu haliyle, Türkiye'de madencilik özel teşebbüse verilmesini ve özel sermaye marifeti ile bu alandaki faaliyetlerin yürütülmesini tavsiye etmektedir. Buna göre; devlet yatırımlarını özel teşebbüsün yatırım yapmayacağı ulaşım ve haberleşme gibi alanlarda yoğunlaştırılmalıdır. Özel girişimin gelişmesini teşvik için devlet işletmeciliği sınırlandırılmalı, buna karşılık yabancı sermaye özendirilerek özel kesim ile birlikte dış ülkelerdeki şirketler arasında ikili ilişkiler geliştirilmelidir (Çavdar 1992, 221). Raporunda yer alan bu öneriler, ülke madencilikinin yabancı sermaye eline geçmesi yolunu açmıştır.

Raporunda yer alan öneriler doğrultusunda hükümet tarafından yeni kanunlar çıkarılmıştır. Bunlar: 1951 yılında 5821 sayılı *Yabancı Sermaye ve Yatırımlarını Teşvik Kanunu*; 1954 yılında 6224 sayılı kanunla yeniden düzenlenerek kabul edilen *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*, 1954 yılında kabul edilen 6326 sayılı *Petrol Kanunu* ve yine 1954 yılında kabul edilen 6309 sayılı *Maden Kanunu*'dur⁵. 6309 sayılı Maden Kanunu'nun 13. maddesinde arama ruhsatnamesinin, 62. maddesinde de işletme ruhsatnamesinin Türk kanunlarına göre kurulmuş hükûmî şahıslara verileceği belirtilmiştir⁶. Kanunun bu hükümleri, yabancıların da madencilik yapabileceklerini ve yerli girişimcilerle eşit haklara sahip olacaklarını göstermektedir. Bu kanundan yararlanmak için yabancıların, yerli ortaklarla işbirliği yapma zorunluluğu da kalmamıştır (Tuncer 1968: 75). Bütün bu düzenlemelerin sonucu olmalı ki, 1950-1960 yılları arasında Türkiye'ye yabancı sermaye girişinde önemli ölçüde artış görülmüştür. Bu on yıllık dönemde muhtelif alanlara giren yabancı

⁵ Burada sözü edilen kanunlar hakkında daha fazla bilgi için Bk.; 5821 sayılı Yabancı Sermaye ve Yatırımlarını Teşvik Kanunu: **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 32, s. 1856-1858; 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu: **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 35, s. 5-11 (ayrı basım); 6326 sayılı Petrol Kanunu: **Resmi Gazete**, 16.03.1954, sayı 8659; 6309 sayılı Maden Kanunu: **Resmi Gazete**, 11.03.1954, sayı 8655.

⁶ Bu konuda daha fazla bilgi için Bk. **6309 Sayılı Maden Kanunu**, Madde 13 ve 62.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

sermaye içinde en büyük paya ABD sahip olmuştur (Selik 1961: 30-31).

c- Thornburg Raporu

Bu rapor, 1950 yılında ABD'de Kaliforniya Standart Oil Şirketi'nin Ortadoğu şubelerinin başkan yardımcılığını yapmış Max Weston Thornburg tarafından hazırlanmıştır. Rapor 9 bölümden oluşmaktadır. Rapor'un hazırlanma amacı: “*Amerikan görüşlerini göz önünde bulundurmak şartı ile Birleşik Amerika'nın Türk ekonomisinin ıslahına yardımda bulunup bulunmayacağını, bulunduğu takdirde ne gibi yardımlara ihtiyaç duyulacağını ve bunun nasıl tatbik edebileceği konusunda vereceği kararlarda ön verileri sağlamak*” şeklinde ifade edilmiştir (Güven 1998: 25-26).

Rapor'un ön sözünde, Türkiye'nin Marshall yardımından yararlanması durumunda, kalkınması için Amerikan'ın görüşlerini kabul etmesi ve Amerika'nın çizeceği ekonomi politikalarını izlemesi gerektiği belirtilmiştir. Raporda, Türkiye'de uygulanan *Devletçilik* politikası şiddetle eleştirilmiş, özel teşebbüse bir deneme imkânı verilmediği ve bu kesimin aslında başarısızlığa uğramadığı, fakat uğratıldığı iddia edilmiştir (Güven 1998: 31). Türkiye'nin kalkınmasında Amerika ile işbirliğinin yararlı olacağına işaret edilerek bu işbirliğinin de şartlarının neler olduğu şu şekilde belirtilmiştir: “*Türkiye'de siyasi hâkimiyeti ellerinde bulunduranların hareketlerinde esaslı bir değişme olmadıkça, Türk ve Amerikalılar arasında işbirliğinin tesisi hususunda fazla fırsatlar çıkmayacaktır. Artan bir servetin refah yaratacak şekilde müstahsil olması isteniyorsa, memleket ekonomisi ve iş sahipleri tek partili bürokratik rejimin menfaatinden ziyade, müstahsil veya müstehlik halkın menfaatine faaliyette bulunmalıdır. Türkler zengin kaynakların muhtemelen kullanabilecek hale gelmeden veya Amerikalılar onlara bu şekilde hareket etmeleri için verimli yardımlarda bulunmadan önce, ağır ve yıkıcı vergiler ıslah olunmalı, keyfi ve kapris eseri idarelerle emirlerin önüne geçilmeli, idarî mesuliyetin siyasi maksatlarla istimalinden kaçınılmalı, adam kayırma ve farklı muameleler ortadan kaldırılmalıdır*” (Güven 1998: 106).

Görüldüğü üzere raporda, Amerika'nın Türkiye'ye hangi şartlarda yardımda bulunacağı, ekonomi ve siyasî alanda Türkiye'nin neler yapması gerektiği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Raporda yer alan ekonomi ile ilgili görüşlerde sektörler ayrı ayrı dikkate alınmamış, genel olarak düşünülmüştür. Dolayısı ile madencilğe ilişkin politikalarından ayrıntılı ve açık olarak söz edilmemiştir. Ancak,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

düşünülen ve önerilen kalkınma model ve stratejileri ekonominin önemli bir ayağı olan madencilik de ilgilendirmektedir. İleri sürülen görüşler tabiatıyla madencilik sektörünü de kapsadığından burada bu rapora da yer vermeyi uygun gördük. Türkiye'nin ekonomisine katkı sağlamak iddiası ile hazırlanan rapor, Güven'e (1998) göre Türk ekonomisine Amerika müdahalesinin aşırı bir örneğini oluşturmaktadır.

Sonuç

Geniş ticaret imkânları ve yeraltı kaynaklarına sahip Türkiye topraklarına tarihin hemen her döneminde birçok devlet ilgi duymuştur. İlgi duyan devletlerden biri de ABD'dir. Başlangıçta ticaret amacıyla bu coğrafyaya duyulan ilgi, daha sonra yeraltı kaynakları ile ilgilenme şeklinde kendini göstermiştir. Değişik zamanlarda, kimi zaman Türkiye'nin daveti ile kimi zaman Amerika'nın girişimleri ile Amerikalı uzmanlar Türkiye'ye gelip ekonomik yapı üzerinde incelemelerde bulunmuşlardır. Gelen bu uzmanlar, görünürde Türkiye'nin ekonomisine dolayısı ile yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesine katkıda bulunmak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla; aslında ise kendi çıkarlarına hizmet edecek bir sistemi öneren raporlar hazırlamışlar, projeler sunmuşlardır. Proje ve raporların hemen hepsinin ortak yanı; devleti ekonominin dışında tutmak, özel sermaye ve yabancı girişimcilere önemli ölçüde ekonomik faaliyetlerde yer vermek olmuştur. Devletçilik politikasının terk edilmesi; Türkiye'nin tarım ülkesi olması dolayısı ile ziraata önem verilmesi; maden sanayi başta olmak üzere ağır sanayiye yer verilmemesi; madencilik faaliyetlerinin özel sermaye ve yabancı girişimciler tarafından yürütülmesi gibi hususlar tavsiye edilmiştir.

Türk hükümetleri bu tavsiyeler karşısında kendi kaynaklarını kendisinin işletmesi, ilgili sanayiye kurması ve konuya temel teşkil eden yeraltı kaynaklarını değerlendirme noktasında yabancı teknolojiyi satın almak suretiyle istifade yerine, yukarıda sözü edilen raporlardaki önerilenler doğrultusunda hareket etmiştir. Önerilenlere uygun olarak, yeni kanunlar çıkarılmış; yabancı sermaye ve yatırımları teşvik etmiş; yeni bir maden kanunu hazırlamıştır. Çıkarılan kanunlar ve yeni yapılan maden kanunu ile yabancıların da madencilik yapabilecekleri ve yerli girişimcilerle aynı haklara sahip olacakları düzenlemeler getirilmiştir. Böylece Türkiye madenlerinin yabancı sermayenin eline geçmesi yolu açılmıştır. Başta petrol olmak üzere yeraltı kaynaklarının önemli kısmını ABD ve Avrupalı devletler işletmeye başlamışlardır. Mesela, 1959 yılı sonu itibarı ile 18 petrol

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

arama şirketinden 16 tanesi Amerikan, diğer ikisi Alman ve Hollandalıdır (Selik 1961: 56). Madencilik alanında da durum aynıdır. Türk Maadin A.Ş., Borax Consolidated, Continental Magnezit ve Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları A. Ş. gibi Amerikan sermayeli maden şirketleri bu devrede faaliyette bulunmuşlardır. 1965 yılı sonu itibarıyla Türkiye'ye gelen yabancı sermaye içinde ABD, % 30,5 ile en yüksek paya sahip olmuştur (Tuncer 1968: 113; Koç 1974: 29). 1948-1958 yılları arasında ABD tarafından Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımın % 19,2'si madencilik sektörüne ayrılmıştır (Tuncer 1963: 99). Verdiğimiz bütün bu örnekler bize Türk ekonomisinin yönlendirilmesinde ve takip edilen politikalarında ABD'nin önemli ölçüde etkisinin olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ARMAOĞLU Fahir (Basım tarihi yok).** 20 Yüzyıl Siyasî Tarihi, (1914–1995), 11. Baskı, C.1-2, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- B.C.A, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)** F: 030.10. Y: 268.803.16
- CAN Bilmez Bülent (2000).** Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908–1923), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- ÇAVDAR Tevfik (1992).** Türkiye'de Liberalizm (1860–1990), Ankara: İmge Kitabevi.
- DAĞLI Nuran-Belma Aktürk (1988).** Hükümetler ve Programları 1920–1960, I. Cilt, Ankara: TBMM Basımevi.
- Düstur, Üçüncü Tertip, C. 32, s. 1856-1858.
- Düstur, Üçüncü Tertip, C. 35, s. 5-11 (ayrı basım).
- GÖNLÜBOL Mehmet. ve ark. (1996).** Olaylarla Türk Dış Politikası, 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- GÜVEN Sami (1998).** 1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri, Bursa: Ezgi Yayınevi.
- KARLUK S. Rıdvan (1997).** Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim, 5. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın dağıtım A.Ş.
- KARTALKANAT Ahmet (1991).** "Cumhuriyet Döneminde Madencilüğümüzün Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası", Jeoloji Mühendisleri Odası Dergisi, S: 38, s. 51-67.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

KOÇ Yıldırım (1974). Emperyalizm ve Türkiye’de Madencilik Alanında Yabancı Sermaye, **Ankara: TİB Yayınları.**

Resmi Gazete, **11.03.1954, sayı 8655.**

Resmi Gazete, **16.03.1954, sayı 8659.**

SELİK Mehmet (1961). Türkiyede Yabancı Özel Sermaye, **Ankara: Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi.**

TAYANÇ Tunç (1973). Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, **İstanbul: Milliyet Yayınları.**

TEZEL Sezai (1982). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923–1950), **Ankara: Yurt Yayınevi.**

TUNCER Baran (1963). Milletlerarası İktisadî Yardımlar ve Kalkınma Meselesi, **Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.**

TUNCER Baran (1968). Türkiyede Yabancı Sermaye Sorunu, **Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.**

TURAN Murat (1983). “Madenciliğimizin Tarihi Gelişimi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, **s.1335-1336**

UÇAROL Rıfat (1995). **Siyasi Tarih (1779–1994)**, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*